

κατατεθῶσιν ἐν τῷ Χριστιανικῷ Μουσείῳ, χρῆσιμεύουσαι ὡς βάσις ἐπιστημονικῆς σχολῆς τῆς Βυζαντιακῆς ἀγιογραφίας· καὶ 5'. ὅπως αὐστηρῶς ἀπαγορευθῶσιν αἱ ὑπὸ τῶν ἀμαθῶν αὐθαίρετοι ἐπισκευαὶ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν, ἄνευ τῆς ἐγκρίσεως εἰδικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν κατ' ἀνάγκην πρέπει ὅπως ἀποτελῶσιν 1) εἰδικὸς γνώστης ἔφορος τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων, 2) εἰς ἀρχιτέκτων γνώστης τῆς Βυζαντιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ 3) εἰς τῶν δοκιμωτέρων ἀγιογράφων τῆς Βυζαντιακῆς Χριστιανικῆς τέχνης.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν διάσωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου προϋτείνομεν α') ὅπως ἐμποδισθῶσι τὰ ἀπὸ τῆς στέγης ἐν τῷ ναῷ εἰσρέοντα ὕδατα· β') ὅπως ἀπαγορευθῇ ἡ ἐπὶ τῆς στέγης χάριν διασκεδάσεως ἄνοδος· γ') ὅπως ἄνευ οὐδεμιᾶς παραμορφώσεως ἐπιδιορθωθῶσι τὰ ἐτοιμορόποα τοῦ ναοῦ μέρη· δ') ὅπως ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ αἱ μεταγενέστεραι βαρβαρικαὶ προσθήκαι, καταλλήλου προσώπου γνωματεύοντος πρότερον περὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν τοίχων καὶ τῶν θόλων στερεώσεως· ε') ὅπως ζητηθῇ παρὰ τῆς Ἱταλικῆς Κυβερνήσεως εἰς τῶν ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας περιφρήμων ψηφοθετῶν ἀδελφῶν Bonanno Zuccaro πρὸς στερέωσιν τῶν ἐτοιμορόπων ψηφοθετημάτων¹, 5') ὅπως πλυθῶσιν αἱ εἰκόνες

¹ Χάριν τῆς προσωπικῆς ταύτης συστάσεως, καὶ τότε καὶ νῦν, ὑποσημειοῦμεν τὰ ἐξῆς: Τοὺς ἀδελφούς Giuseppe καὶ Santi Bonanno, ὅτε ἦμεν ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας, συνέστησεν ἡμῖν ὁ ἐν τῷ ἐκεῖσε Πανεπιστημίῳ καθηγητῆς τῆς ἀρχαιολογίας καὶ διευθυντῆς τοῦ μουσείου κ. Antonino Salinas, ὡς εἰδικούς καὶ αὐστηροὺς τῆς Βυζαντιακῆς μουσειογραφίας τεχνίτας· καὶ τῷ ὄντι, πολλάκις καὶ κατ' οἶκον, καὶ ἐργαζομένους τοὺς ἀξιολόγους τοὺτους ἀδελφούς ἐπισκεφθέντες, ἐθαυμάσαμεν, οὐ μόνον τὰς περὶ τὴν ἀρχαίαν Βυζαντιακὴν μουσειογραφικὴν τέχνην γνώσεις αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν φυσικὴν αὐτῶν περὶ τὴν τέχνην δεξιότητα, καὶ τὰς ὑπὲρ ταύτης εὐφυεῖς αὐτῶν ἐφευρέσεις· ἐνῶ δὲ ἐν Ῥώμῃ, ἐν Βενετίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἱταλίας, οἱ τεχνῖται κατὰ πολὺ, ἢ μᾶλλον ἐντελῶς τῆς ἀρχαίας Βυζαντιακῆς τέχνης ἀφίστανται, οἱ ἀδελφοὶ Bonanno, αὐστηρῶς καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς ἰδιοτροπίας τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης παρακολουθοῦσι καὶ παραφυλάττουσιν· ἀσφαλὲς δὲ τῶν λεγομένων ἡμῖν μαρτύριον τὰ ἐν τῇ Martorana καὶ ἀλλαχοῦ μουσειακὰ αὐτῶν ἔργα, καὶ ἰδίᾳ ἡ ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν Παρισίων τῷ 1878 ὑπ' αὐτῶν ἀποσταλεῖσα πολλὰ λόγῳ ἀξία εἰκὼν τοῦ Βυζαντιακοῦ Ἀγγέλου, (ὕψ. 1.33, πλ. 0.88), περὶ ἧς ἰδὲ «Esposizione universale. di Parigi, dell' anno 1878.—Sezione Italiana—Gruppo 3°, classe 18^a. Sala 9^a N. di Matricola 5.—Quadro a Musaico rappresen-

ἐκείναι, ὧν αἱ ψηφίδες οὐδένα κίνδυνον διατρέχουσιν· ζ') ὅπως ἐπικολληθῇ διαφανὴς χάρτης ἐπὶ τῶν διασειομένων ψηφίδων πρὸς πρόληψιν τῆς πτώσεως τούτων, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ παρεμποδίζηται ἡ θέα τῆς παραστάσεως· ἡ') ὅπως ΠΕΡΙΣΥΛΛΕΓΩΝΤΑΙ πᾶσαι αἱ καταπίπτουσαι ψηφίδες, ἵνα ἐπικολληθῶσί ποτε καὶ πάλιν ¹. θ') ὅπως μετατοπισθῶσιν αἱ λάρνακες τῶν Δουκῶν Ἀθηνῶν, αἱ ἐπὶ τῆς καθόδου τῆς ὑπογείου κρύπτῃς ἐπικείμεναι, ἀφιεμένης οὕτως ἐλευθέρας τῆς εἰς τὴν κρύπτῃν καταβάσεως. Ταῦτα προϋεόμεν, πλὴν ἐκ πάντων τούτων ΟΥΔΕΝ ΑΠΟΛΥΤΩΣ ἐγένετο.

1885. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἕνεκα τῶν συνεχῶν καὶ ῥαγδαϊοτάτων βροχῶν τοῦ χειμῶνος, μεγάλη ἀτυχῶς ἐπῆλθε βλάβη εἰς ἅπαν τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Ναοῦ· κατ' Ἀπρίλιον δὲ πολλὰ τεμάχια τοῦ ψηφοθετήματος κατέπεσον ². ἐπειδὴ δὲ ἤδη τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἔτους τούτου ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις τὸ σωματεῖον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ³, ἐπὶ σκοπῷ τῆς ἐκ παντὸς τρόπου διασώσεως καὶ περιγραφῆς τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων, τὸ συμβούλιον τῆς Ἑταιρίας ταύτης, εἰς ἔκτακτον συνελθὼν συνεδρίαν, ἀνέθετο τῷ κ. Βρούτῳ καθηγητῇ, τῷ κ. Ζεζῶ ἀρχιτέκτονι καὶ

tante un Angelo studio sui Musaici Siciliani del sec. XII. eseguito dal Musaicista Giuseppe Bonanno Zuccaro di Palermo».

Ἐνῷ δὲ οἱ ἀρχαιότεροι ψηφοθέται μετεχειρίζοντο τὸ ῥωμαϊκὸν λεγόμενον ὑπόχρισμα (μαστίχην), τὸ ὁποῖον ὡς ἐκ τοῦ λινελαίου, ὅπερ περιεῖχε, μετέβαλλε σὺν τῷ χρόνῳ τὸ χρῶμα τῶν ψηφίδων, οἱ ἀδελφοὶ Bonanno ἐφεῦρον ἴδιον ὑπόχρισμα, τὴν Sabia di Montagna, ἣτις ἀφοῦ τεχνικῶς προετοιμασθῇ, στερεοὶ τὰς ψηφίδας, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ μεταβάλῃ τὸ χρῶμα τούτων· τὸ ὑπόχρισμα τοῦτο, ὡς τοιοῦτον, φέρει τὴν τε ἔγχρισιν καὶ τὴν σύστασιν τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως. Ἐνεκα τῶν σπουδαιοτάτων λοιπὸν λόγων τούτων, εἰς τὴν σύστασιν ἐνὸς τῶν περιφίμων τούτων ψηφοθετῶν προέβημεν, πλὴν ἀτυχῶς καὶ εἰς τὴν σύστασιν ἡμῶν ταύτην ΟΥΔΕΜΙΑ προσοχὴ ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ἐδόθη!

¹ Δυστυχῶς ἡ κατάπτωσις καὶ ἡ ἐξεπίτηδες καταστροφή καὶ κατασώτευσσις ἀναριθμήτων ψηφίδων ἐστὶν ἀπερίγραπτος· ἕκαστος τῶν τὴν Μονὴν ἐπισκεπτομένων ἀποσπᾷ, λαμβάνει ὅσας τούτων θέλει, τίς ὁκωλύσων; ΜΑΤΗΝ ἔ' ἐφωσμένον πάντοτε, ὅπως αὐταὶ μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ διαφυλάσσονται!

² «Ἐβδωμ.» τόμ. Β' 1885, σ. 172. «Αἰὼν» 19 Ἀπρίλ. 1885.

³ «Σκὼν» 2 Ἰανουαρ. 1885. «Ν. Ἐφημερίς» 2 Φεβρουαρ. 1885. «Λόγος» 2 Μαρτίου 1885. Society of Christian Archaeology at Athens. By The Rev. Jos Hirst. «The Reliquen» 29 Vol. 1 N° 1 January. 1887. London.

ἡμῖν, ὅπως, μεταβάντες ἐπὶ τόπου, ἀντιληφθῶμεν τῶν γινομένων κατὰστροφῶν, καὶ γνωματεύσωμεν τίνες τὰ ληπτέα μέτρα πρὸς διάσωσιν τοῦ τε οἰκοδομήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ψηφοθετημάτων. Τῆς ἐπιστημονικῆς δὲ ἐξετάσεως γενομένης, ἡ ἐπιτροπεία ὑπέβαλε τῷ Προέδρῳ κ. Α. Βαρούχῃ, καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸ Συμβούλιον καὶ εἰς τὰ μέλη τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας τὴν ἐξῆς ἔκθεσιν.

«Κύριε Πρόεδρε,

«Αἱ κατὰ τοὺς παρελθόντας μῆνας τοῦ χειμῶνος εἰς τε τὸ οἰκοδόμημα καὶ εἰς τὰ ψηφοθετήματα τῆς Μονῆς Δαφνίου ἐπελθούσαι βλάβαι εἰσὶ δυστυχῶς δειναί, καὶ παρ' ἐλπίδα μεγάλαι, γοργῶ τῷ βήματι ὁδηγοῦσαι τὸ ὅλον οἰκοδόμημα εἰς τὴν παντελῆ αὐτοῦ καταστροφὴν καὶ ἀφάνειαν.

«Ἐν τῷ ἱερῷ, μέγα μέρος λαμπροῦ καταχρύσου ψηφοθετήματος κατέπεσεν· ὠρισμένως δὲ κατέπεσε τὸ ἄνω μέρος τῆς περιφήμου τοῦ Δαφνίου Πλατυτέρας, τὰ ὑπεράνω τῆς ταινίας τοῦ τόξου γράμματα, μέγα μέρος καταχρύσου ψηφοθετήματος ἐκατέρωθι τῆς Πλατυτέρας ὑπάρχοντος, καὶ ἕτερον ὅμοιον τοῦ ὑπεράνω τῆς ἀγίας τραπέζης σταυροθλίου. Ὡσαύτως μέγα τεμάχιον καταχρύσου ψηφοθετήματος ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ, ἐν τῷ αὐτῷ μέρει τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχοντος, ἂν μὴ ἤδη κατέπεσε, μετ' οὐ πολὺ βεβαίως πίπτει. Αὗται εἰσὶν αἱ τελευταῖαι καὶ ἐπαίσθηται βλάβαι, αἱ ἐπελθούσαι εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ψηφοθέτημα.

«Τὰ εἰς τὸ ὅλον δὲ οἰκοδόμημα ἐπελθόντα ῥήγματα καὶ αἱ διάφοροι βλάβαι ὡσαύτως δὲν εἶναι μικραί, οὐδ' ἄνευ φόβου ταχίστης καταστροφῆς. Ὁρισμένως ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ ἄνω, ἔνθα ποτὲ εἰκονίζετο ἡ λαμπρὰ Πλατυτέρα, ἐσωτερικῶς διερράγη ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον, ἐξωτερικῶς δὲ ἀπεχωρίσθη τοῦ λοιποῦ οἰκοδομήματος διὰ μεγάλου καὶ ἐπικινδύνου ῥήγματος, ἀπειλοῦσα ταχίστην πτῶσιν. Τὸ ὑπεράνω τῆς ἀγίας τραπέζης σταυροθλίον διερράγη λίαν ἐπικινδύνως· ὡσαύτως ὁ μέγας θόλος [τροῦλλος] καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς τοῦ ναοῦ πλευρᾶς φραγκικὸν κωδωνοστάσιον, οὕτως διερράγησαν καὶ κατέπεσον αἱ κλεῖδες τοῦ μεγάλου τόξου, ἐφ' οὗ ὁ βαρὺς τετραγωνικὸς ὄγκος τοῦ κωδωνοστασίου ἐδράζεται. Ὡσαύτως εἰς διάφορα μέρη τῶν τοίχων ἐγεννήθησαν μικρότερα μὲν, ἱκανὰ ὅμως ῥήγματα, συντελέσαντα εἰς τὴν γενικὴν τοῦ οἰκοδομήματος ἐξασθένησιν καὶ χαλάρωσιν. Ὁ ναὸς καθ' ὅλον τὸν παρελθόντα χειμῶνα, πανταχόθεν ἦν ἀνοικτός εἰς τὰς προσβολὰς τῶν σφοδρῶν ἀνέμων καὶ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Αἱ θυρίδες τοῦ μεγάλου θύλου, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ἡ κολοσσαία μορφή τοῦ Παντοκράτορος, εἰσὶν ἄνευ ὑαλοπινάκων, τὰ δὲ ὑδατα τῶν βροχῶν, ἀκωλύτως καὶ ἀφρόνως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ καταρρέοντα, φοβεράν προξενοῦσι ζημίαν εἰς τε τὸ οἰκοδόμημα καὶ εἰς τὸ καταχρυσὸν λαμπρὸν ψηφοθέτημα. Ἐν τῷ δυτικῷ τοίχῳ τοῦ ναοῦ ὑπάρχει λαμπρὰ σύνθεσις τῆς Κοιμήσεως τῆς

Θεοτόκου, ἀκριβῶς δὲ ὑπεράνω καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ λαμπροῦ τούτου ψηφοθετήματος ὑπάρχει ἀνοικτὴ θυρίς, δι' ἧς, ὡς δι' ὄχετοῦ, ἀκωλύτως τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν κατέρχονται, τὴν ἀπὸ χρόνων ἰλὺν αὐτῶν ἐπὶ τῆς παραστάσεως ταύτης ἐπαφίνοντα· καὶ τὸ μὲν κέντρον τῆς εἰκόνης ταύτης, ἐκ τῶν ἀπὸ πολλῶν χρόνων εἰσρέοντων ὑδάτων, ἀσπλάγχχνως κατεστράφη, καὶ βαναύσως ἐπεχρίσθη, τὰ ἄκρα δὲ μόνον τῆς παραστάσεως πρόκεινται εἰς διάσωσιν, ἐν οἷς ἐσώθησαν λαμπραὶ μουσειακῆς τέχνης κεφαλαί, οἷα ἡ τῆς Θεοτόκου καὶ τινων Ἀποστόλων, τὴν νεκρικὴν κλίνην τῆς Θεοτόκου περικυκλούντων. Ἐν συνόλῳ ἡ κατάστασις τοῦ μοναδικοῦ τούτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης μουσειακοῦ καλλιτεχνικοῦ ἀριστουργήματος εἶναι οἰκτρὰ, λύπην καὶ βαρυθυμίαν ταῖς ψυχαῖς τῶν τὴν ἀξίαν τοῦ ναοῦ τούτου ἐννοούντων ἐμβάλλουσα.

«Ναὸς τοιαύτης ἀρχιτεκτονικῆς ἀξίας, τοιαῦτα ἀμίμητα ἔργα τέχνης ἐν ἑαυτῷ περιέχων, ὥραν περίπου μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν ἀπέχων, κατεδικάσθη οὕτως εἰς καταστροφὴν καὶ εἰς ἀπώλειαν. Πρὸ τῆς πτώσεως τῶν ὑπεράνω τῆς Πλατυτέρας γραμμῶν ἐφρόντισέ τις ἄρα γε τῶν ἀρμοδίων, ὅπως ἀντιγράψῃ ταῦτα καὶ οὕτω διασώσῃ ταῖς ἐπερχομέναις γενεαῖς τί ἂν ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεπείας ἐκείνης καταchrύσου ἀψίδος ἐπεγέγραπτο; Μεγάλῃ δ' ἀληθῶς χάρις καὶ εὐγνωμοσύνη ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου θὰ ὤφειλετο εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἡδύνατο σήμερον, ἐν πανμοιοτύπῳ ἐπιγραφῇ, νὰ δείξῃ ἡμῖν τίς ἦν ἡ διὰ παντὸς ἀπολεσθεῖσα αὕτη τῆς Πλατυτέρας παράστασις. Δυστυχῶς ἡ αὕτη τύχῃ ἀναμένει καὶ τὰ λοιπὰ ὅπωςδὴποτε διασωθέντα ψηφοθετήματα.

«Ἡ Ἐπιτροπεία δὲν περιωρίσθη μόνον νὰ ἐξετάσῃ τὴν παροῦσαν τοῦ ναοῦ κατάστασιν καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὰ πρὸς διάσωσιν μέσα, ἀλλ' αὕτη λαβοῦσα ὑπ' ὄψει πάντα περίπου τὰ φημιζόμενα ψηφοθετήματα συγχρόνων ναῶν τῆς Δύσεως, οἷα τὰ τοῦ S. Marco τῆς Βιέννης, τῶν ἐν Πανόρμῳ τῆς Σικελίας περιφύμων ναῶν τῆς Martorana [πάλαι Santa Maria dell' Amiraglio, 1132], τῆς Καπέλλας Παλατίνας [Cappella Palatina 1140-1143], τῶν μητροπόλεων τοῦ Monreale [1189], τῆς Cefalù [1148], τῆς Μεσσήνης [1130], καὶ συγκρίνασα ταῦτα πρὸς τὰ τοῦ Δαφνίου, εὔρε ταῦτα ἀσυγκρίτῳ πῶ λόγῳ ὑπέρτερα, λαμπρότερα καὶ ἐξοχώτερα κατὰ τε τὸ σχέδιον, τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν. Μάτην ἐν τοῖς σχεδιογραφήμασι καὶ τοῖς ἀποτυπώμασι τῶν διαφόρων ψηφοθετημάτων τῆς Δύσεως ἀνεζητοῦμεν τοιαύτας παραστάσεις, οἷας τὸ σεπτὸν τοῦτο οἰκοδόμημα τοῦ Δαφνίου περιέχει· μάτην ἀνεζητοῦμεν ἐν ψηφοθετήμασι τῆς Δύσεως παράστασιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, οἷαν ἐν τοῖς ψηφοθετήμασι τοῦ Δαφνίου βλέπομεν. Ἡ ἐν Δαφνίῳ ἀμίμητος καὶ λαμπρὰ πτυχολογία τοῦ τὴν Παρθένον εὐαγγελιζομένου Ἀγγέλου, ἡ ἀπὸ μεγάλης πτήσεως οἰονεῖ στιγμαία αὐτοῦ στάσις, τὸ σεμνὸν τῆς Θεοτόκου παράστημα, ἡ ἐλευθερία τῶν περὶ τὰ σώματα γραμμῶν, ἡ λαμπρὰ καὶ ἀρμονικὴ ἀντίθεσις τῶν λευκοῦ χρώματος ψηφίδων τοῦ Ἀγγέλου πρὸς τὰς κυανᾶς τῆς Θεοτόκου, καθιστῶσι τὴν παράστασιν ταύτην, βεβαίως διὰ τὴν ἐποχὴν καὶ τὸ εἶδος τῆς τέχνης, μοναδικὴν ἐν τῷ κόσμῳ. Ὡσαύτως ἡ σύνθεσις τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ λαμπρὰ κλίσις τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ παραστάσει τῆς Κοιμήσεως,

ἡ ἀμίμητος στάσις καὶ ἡ πτυχολογία Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου ὑπὸ τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ἕτεραί τινες περὶ τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου κεφαλαὶ τῶν Προφητῶν, εἰς τῇ ἀληθείᾳ πρότυπα τέχνης τῶν ἀρίστων Ἑλλήνων ψηφοθετῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ σπουδὴ τῶν μουσειογραφιῶν τῆς Μονῆς Δαφνίου, εἶναι ὁ ἀριστος σύγχρονος ὁδηγὸς τοῦ ἐπιστήμονος, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τῆς βυζαντιακῆς τέχνης ζωγράφοι τὰ πάντα, στάσιν, θέσιν, πτυχολογίαν ἠρύοντο ἐκ τῆς ἐγκρίτου τέχνης τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων. Τοιαύτη ἡ τοῦ πολυτίμου τούτου ναοῦ κατάστασις καὶ τηλικαύτη ἡ τῶν ἐν αὐτῷ ψηφοθετημάτων ἀξία.

«Μεθ' ἱκανὴν δὲ καὶ ὥριμον περὶ τῆς διασώσεως τοῦ πολιοῦ τούτου ναοῦ σκέψιν, ἡ Ἐπιτροπεία, ὡς πρώτης καὶ ἀναποφεύκτου ἀνάγκης μέτρα, ἐγνώματευσεν τὰ ἐξῆς :

«Α') ἐξωτερικῶς· 1) τὴν παρεμπόδισιν τῆς εἰσροῆς τῶν ὑδάτων· 2) τὴν πληρώσιν τῶν διαφόρων ῥηγμάτων τῶν τοίχων· 3) τὴν κατεδάφισιν τοῦ κωδωνοστασίου, ἃν ἡ συντήρησίς του ἀποβῇ ἀδύνατος· 4) νὰ φοραχθῶσι διὰ μυνίου οἱ ἀρμοὶ τοῦ ἐξώστου, ὅστις συγχρόνως εἶναι καὶ στέγη τοῦ νάρθηκος τοῦ ναοῦ· 5) νὰ τεθῶσιν ὑαλοπίνακες εἰς τὰς τέως ἀνοικτὰς θυρίδας· 6) ν' ἀνανεωθῶσιν οἱ κακῶς ἔχοντες κέραμοι τῆς στέγης τοῦ ἱεροῦ βήματος· 7) ν' ἀφαιρεθῶσι τὰ ἐπὶ τῆς στέγης καὶ ἰδίως τὰ ἐπὶ τοῦ τρούλλου χόρτα, πληρουμένων τῶν τῆς στέγης ῥηγμάτων δι' ἀμμοκονιάματος· καὶ 8) μετὰ πολλῆς προσοχῆς νὰ ἐπιδιωρθῶσιν ὁ ἀπὸ τοῦ λοιποῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἀποχωρισθεὶς μῦς τοῦ ἱεροῦ.

«Β') ἐσωτερικῶς· 1) πρὸς τὸ παρὸν ἡ διὰ γύψου στερεοποιήσις καὶ σύνδεσις τῶν ἀποτοιγισθέντων ψηφοθετημάτων μετὰ τῶν τοίχων, ὑπὸ ἐπιτηδεῖου τεχνίτου καὶ τῇ ἐπιβλέψει καταλλήλου καλλιτέχνου· 2) ἡ ἐπικόλλησις διαφανοῦς χάρτου ἐπὶ τῶν παραστάσεων ἐκείνων, ὅσων αἱ ψηφίδες κατὰ μικρὸν καταπίπτουσι· 3) πρὸς πρόληψιν παντὸς νέου δυσαρέστου, ἡ πιστὴ ἀντιγραφὴ ὅλων τῶν μουσειακῶν παραστάσεων, αἵτινες δὲν εἶναι πλέον πολλαί· καὶ 4) ἡ ἐκ Σικελίας ταχίστη πρόσκλησις τῶν δεινῶν περὶ τὴν βυζαντιακὴν μουσειογραφίαν ψηφοθετῶν ἀδελφῶν Bonanno, πρὸς ἐπιστημονικὴν καὶ διαρκή στερεοποιήσιν τῶν εἰς τὴν ταχίστην αὐτῶν καταστροφὴν βαινόντων ψηφοθετημάτων.

«Τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν ἐγχειρίζουσα ὑμῖν ἡ Ἐπιτροπεία, κύριε πρόεδρε, εὐχεται, ὅπως ἐννοηθῇ ἐπὶ τέλους ἡ πολύτιμος ἀξία τοῦ μεσαιωνικοῦ χριστιανικοῦ τούτου οἰκοδομήματος, καὶ ἐξυρεθῶσιν οἱ πόροι πρὸς διάσωσιν τούτου.»

Ἡ Ἐπιτροπεία

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΡΟΥΤΟΣ καθηγητῆς τῆς γλυπτικῆς ἐν τῷ
Πολυτεχνεῖῳ Ἀθηνῶν.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΕΖΟΣ ἀρχιτέκτων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας.

Ὑπὸ τὴν ἔκθεσιν δὲ ταύτην, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ «Αἰῶνι»¹ ἡ σύνταξις ὑπεσημείωσε τὰ ἑξῆς :

ΣΗΜ. ΑΙΩΝΟΣ. Διὰ τῆς ὡς ἄνωτέρω ἐκθέσεως, νομίζομεν, ὅτι ἂν ὁ βαρύτιμος ναὸς τοῦ Δαφνίου καταπέσῃ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων ῥηγμάτων καὶ τῆς ἐλσεινῆς καταστάσεως, εἰς ἣν ἐξ ἀσυγγνώστου ἀμελείας τῶν ἀρμοδίων τὸ ὅλον οἰκοδόμημα καὶ αἱ ἐν αὐτῷ λαμπραὶ μουσειογραφίαι περιῆλθον, ἡμεῖς νομίζομεν τούλάχιστον, ὅτι ἡ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἶναι ἀρκούντως δεδικοιολογημένη ἀπέναντι τοῦ δικαίου ψόγου τῶν ἐπερχομένων γενεῶν· διότι ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτῆς μόλις εὕρισκομένη, καὶ μὴ ἔχουσα μεγάλα χρηματικὰ κεφάλαια ὅπως διαθέσῃ ὑπὲρ σκοποῦ τοσοῦτον δαπανηροῦ, οὐδὲν ἕτερον ἡδύνατο νὰ πράξῃ ἀντάξιον τοῦ προγράμματος αὐτῆς, ὅπερ ἐνώπιον τοῦ ἔθνους ἀνέλαβεν, ἢ νὰ γνωρίσῃ εἰς πάντας τίς ἡ τοῦ πολυτίμου καὶ ἱστορικοῦ τούτου ναοῦ ἄξια, καὶ τίς ἡ οἰκτρὰ κατάστασις, καὶ ὅτι μετ' ὀλίγον θέλει καταπέσει, πρὸς ἀνεπανόρθωτον βλάβην τῆς τε τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Πλὴν ἀτυχῶς καὶ πάλιν ΟΥΔΕΝ ΑΠΟΛΥΤΩΣ ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ πολυτίμου τούτου Χριστιανικοῦ ναοῦ ἐγένετο. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔτος, νέας Κυβερνήσεως ἐπὶ τὰ πράγματα ἐλθούσης, νέαν αὖθις ἔκθεσιν περὶ τῆς Μονῆς Δαφνίου τῷ τότε Ὑπουργῷ τῆς Παιδείας κ. Ζυγομαλάς ὑπεβάλομεν, ὅστις ἀληθὲς μὲν ὅτι ὑπὲρ ταύτης τὰ δέοντα τοῖς κκ. μηχανικοῖς Μπαλάνφ καὶ Βλάχφ διετάξατο, πλὴν ΟΥΔΕΝ ἀτυχῶς καὶ πάλιν ἐν ἔργοις ἐγένετο. Ὅτε δὲ διὰ Β. Διατάγματος τῆς 12 Ἰουλίου ἰδίου ἔτους δημοσιευθέντος τῇ 16 ἰδίου μηνὸς, ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 178 φύλλῳ τῆς Ἐφημ. τῆς Κυβερνήσεως, ἀνετέθη ἡμῖν ἡ τῶν χριστιανικῶν ΙΔΙΩΣ ἀρχαιοτήτων ἐφορεία, τῇ 27 ἰδίου μηνὸς καὶ πάλιν ἐτέραν περὶ τῆς Μονῆς Δαφνίου ἔκθεσιν τῷ Ὑπουργεῖῳ τῆς Παιδείας ὑπεβάλομεν, πλὴν ἄνευ ΟΥΔΕΝΟΣ καὶ πάλιν ἀποτελέσματος.

1886. Τῇ 15 Αὐγούστου τοῦ ἔτους τούτου ἰσχυρὸς καὶ λίαν καταστρεπτικὸς σεισμὸς, ἰδίᾳ εἰς τὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου συμβὰς, μεγάλῃν ἐπήνεγκε βλάβην τῷ τε ναῷ τῆς Μονῆς Δαφνίου καὶ τοῖς ψηφοθετήμασι τούτου. Μετὰ πολλῆς δὲ τῆς προσοχῆς τὰς ἐπελθούσας βλάβας ἐξετάσαντες, τῇ 25 ἰδίου μηνὸς μακρὰν, πέμπτην ταύτην ἔκθεσιν τῇ γενικῇ ἐφορίᾳ τῶν Ἀρχαιοτήτων καθυπεβάλομεν· πλὴν ΟΥΔΕΝ καὶ πάλιν ΑΠΟΛΥΤΩΣ ἐγένετο.

¹ 20 Ἀπριλ. 1885, πρβλ. καὶ «Ἐβδομάδα», τόμ. Β' 1885, σ. 196.

1887. Ἡ Μονὴ μετεβλήθη εἰς ποιμνιοστάσιον· ὁ δὲ αἰδέσιμος Ἄγγλος λόγιος ἱερεὺς Joseph Hirst, ἱκανὸν Ἀθήνησι διατρίψας, καὶ τὴν Μονὴν Δαφνίου ἐπισκεφθεὶς, ἐν Ἀγγλικῷ περιοδικῷ τοῦ ἔτους τούτου ἀναφέρει, ὅτι ἡ ἐρήμωσις καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἱερᾶς ταύτης Μονῆς, ὥραν μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν κειμένης καὶ τοσαύτης ἀξίας ψηφοθετήματα κατεχούσης, **ἐστὶν αἷσχος τῷ χριστιανικῷ αἰσθηματι τοῦ ἔθνους**, «is a disgrace to the Christian sentiment of the nation¹».

1888. Τῇ 22 Μαΐου τοῦ ἔτους τούτου, τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου μετὰ τοῦ ἱκανῶς γνώστου καὶ φίλου τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων καλλιτέχνου θεοῦ ἡμῶν κ. Ι. Πλατῆ ἐξετάζοντες, ἐπὶ τῆς πρὸς τῇ θύρᾳ τοῦ Ναοῦ ἀρκτικῆς πραστά-

δος, ὑπὸ ἐπίχρισμα ἀσθέστου, παρετηρήσαμεν ἀμυδρὸν ἔχνος γραμμῆς τινος· ἱκανὸν δὲ ἐπίχρισμα ἀπὸ τῆς παραστάδος ταύτης ἀφαιρέσαντες, αἶφνης ὑπ' αὐτὸ ἀνεύρομεν ² λόγου ἀξίαν ἐφ' ὧροῦς εἰκόνα Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, περιβεβλημένου ἅπασαν τὴν

¹ «The Reliquary» London. January, 1887, σ. 30.

² «Ν. Ἐφημερίς» 24 Μαΐου 1888.

Αὐτοκρατορικὴν αὐτοῦ στολήν, φέροντος στέμμα, τοὺς Αὐτοκρατορικοὺς λώρους¹, καὶ ἐν χερσὶ κρατοῦντος εἰλητάριον, ἢ χρυσόβουλλον λόγον, ὡς ἐν τῇ ἀπεικονίσει ταύτῃ καταφαίνεται (σ. 71).

Ἡ γραμμὴ δὲ, ἣν ὑπὸ τὸ ἀσβεστώδες γαλάκτωμα τὸ πρῶτον παρατηρήσαμεν, ἀπετέλει μέρος, ὡς μετὰ ταῦτα εἶδομεν, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ στεφάνου τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου.

Ἐὰν ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος ἀνεφέρετό ποτε ὡς κτίτωρ τοῦ Ναοῦ, ἢ ὡς χορηγητὴς προνομίων, ὡς ἐν πολλαῖς Μοναῖς τοιοῦτοι Αὐτοκράτορες ἀναφέρονται καὶ εἰκονίζονται², ἀγνοοῦμεν· τοῦτο μόνον θετικῶς ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτοῦ στεφάνου γινώσκουμεν, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν ἁγίων Βασιλέων τῆς Ἐκκλησίας. Ὅκτὼ δὲ τῶν Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀναφέρονται ὡς ἅγιοι, οἱ ἑξῆς·

Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, (Ματίου 21).

Θεοδόσιος ὁ Μέγας, (Ἰανουαρ. 17).

Θεοδόσιος ὁ Νέος, (Ἰουλίου 29).

Μαρκιανός, (Φεβρουαρίου 17).

Λέων ὁ Μέγας, (Ἰανουαρ. 20).

Ἰουστινός, (Νοεμβρίου 15).

Ἰουστινιανός, (Αὐγούστου 2) καὶ

Κωνσταντῖνος ὁ Νέος, (Σεπτεμβρίου 3)³.

Τίς δὲ ἔστιν ὁ ἐν Δαφνίᾳ ἅγιος οὗτος Βασιλεὺς; ὡσαύτως ἀγνοοῦμεν· οὐδόλως δὲ, ἢ μᾶλλον δυσκόλως δεχόμεθα ὅτι ἐστὶν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, καθόσον οὗτος πάντοτε σχεδὸν εἰκονίζεται κρατῶν τὸ ξύλον τοῦ τιμίου Σταυροῦ μετὰ τῆς Μητρὸς αὐτοῦ Ἑλένης.

Ἔστιν ἄραγε ἡ εἰκὼν Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, οὗτινος ἐν τῇ ἐν τῇ νάρθηκι ἐπιγραφῇ ἀναφέρονται οἱ δύο υἱοὶ Ἀρκάδιος καὶ Ὀνώριος; ⁴ ὡσαύτως ἀγνοοῦμεν⁵.

¹ Κωνστ. Πορφ. περὶ Βασιλείου τάξεως. Ἐκδ. Βόννης σ. 25.

² Οὕτως ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ μέχρι τινος ἐσώζετο ἡ εἰκὼν τοῦ Αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ τοῦ Δεκαπηνού (959—963), θεωρουμένου ὡς ἰδρυτοῦ τῆς Μονῆς, καὶ ἦν οἱ ἐκεῖ μοναχοὶ ὡς ἐφαρμένην καὶ παλαιὰν ἐκάλυψαν δι' ἀσβέστου! Ἰχνογραφίαν τούτου ἰδὲ Γ.Κρέμου Φωκικὰ τόμ. Β' σ. 37—40.

³ Κατὰ τὸν Συναξαριστὴν πιθανῶς οὗτός ἐστιν ὁ τέταρτος υἱὸς τοῦ Βασιλέως Ἡρακλείου. Τόμ. Α'. Σεπτεμβρίου Γ'. σ. 13 σημ. 2.

⁴ Ἰδὲ περὶ τούτων ὅσα ἐν σελ. 40 καὶ ἐφεξῆς εἴπομεν.

⁵ Πιθανῶς ἡ εἰκὼν αὕτη ἐστὶν ἔργον τοῦ ιε'. αἰῶνος, ἥτοι τῶν ἀπὸ τῶν Λατίνων τὴν Μονὴν κατασχόντων (1453) ὀρθοδόξων Μοναχῶν πρβλ. σ. 55.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δὲ δυτικοῦ τοῦ Ναοῦ τοίχου, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν φραγκικῶν τοίχων, παρατηρήσαμεν ὡσαύτως Ἰχνη ἀγίων ἐφ' ὕργοις, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἡ αὐτὴ αὕτη τὸ πάλαι ἦν ἐστεγασμένη.

Κατὰ Νοέμβριον τοῦ ἔτους τούτου, ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅπως προβῇ εἰς ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου· αἱ ὑπὸ τῆς γενικῆς ἐφορίας τῶν Ἀρχαιοτήτων ὅμως διενεργηθεῖσαι ἐπισκευαί, οὕτω ΣΚΑΙΩΣ καὶ ΧΥΔΑΙΩΣ ἐγένοντο, ὥστε ΑΚΡΙΒΩΣ τούτων ΕΝΕΚΑ ἐπῆλθεν ἡ γενικὴ τοῦ οἰκοδομήματος χαλάρωσις καὶ ἀνεπανόρθωτος συμφορὰ. Ὅπως δὲ μὴ δόξωμεν ταῦτα ἀπλῶς ἐκ κακῆς ὑπολήψεως λέγοντες, ἀναφέρομεν ὧδε τὰ κατὰ τὰς διενεργηθείσας ταύτας ἐπισκευάς· κατὰ ταύτας ἀνεξετάστως ἀφῆρσαν πάσας τὰς κεράμους τῆς στέγης! καὶ τὰ ἀρχαιότατα ταύτης ὑποχρίσματα! ἅτινα συνεκράτουν τὴν στέγην καὶ τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ! ἀντικατέστησαν δὲ ταύτας διὰ κεράμων, πολλῶ τῶν ἀφαιρεθεισῶν εὐτελεστέρων καὶ εὐθραυστοτέρων! ὡσαύτως ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιστημονικῆς προσοχῆς ἀντικατέστησαν τὰς κεράμους τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κωδωνοστασίου! μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ ἐπαναφέρωσι τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν σχῆμα, ὅλως ἀδεξίως καὶ ἀτέχνως διῆρσαν αὐτοὺς εἰς τέσσαρα κεκυρωμένα καὶ πεπιεσμένα μέρη!! τὸν ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου μάλιστα θόλον, ἀπὸ ὠραίου ἡμικυκλικοῦ θόλου, εἰς **τετραγωνικὸν** μετέβαλον ἐπιστέγασμα!!! Τὰς ἰσομεγέθεις θυρίδας τοῦ τυμπάνου τοῦ θόλου περιέφραξαν ἀνίσως! αὐτὸ δὲ τὸ ἀρχαῖον τοῦ θόλου τυμπανον ἐπέχρισαν καὶ ἐχρωμάτισαν!!! Ἀρχαίας δι' ἀκίδος ἐπιγραφὰς παρέβλαψαν! μικρὰς μονοθύρους θυρίδας, δι' ὧν ἐφωτίζετο ἡ διὰ κοχλίου εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ναοῦ ἄνοδος, ὡς καὶ ἐτέραν θυρίδα παρὰ τοὺς τάφους τῶν De La Roche, ἀντὶ ΡΗΓΜΑΤΩΝ ἐκλαβόντες, ἐνετείχισαν καὶ ἐπέχρισαν!!! τὴν θύραν τοῦ φραγκικοῦ πύργου ἄνευ λόγου ἐνετείχισαν, ἀρχαιότερον πρὸς τοῦτο διαζῶμα τῆς αὐλῆς καταστρέψαντες! Τὴν ἄνω ἐπὶ τοῦ δώματος δυτικὴν τοῦ ναοῦ πλευρὰν, ἐφ' ἧς μεγάλαι σπουδαὶ καὶ μελέται καταβάλλονται πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀρχικῆς τοῦ ναοῦ προσόψεως, ταύτην ἐκάλυψαν, δι' ἀσβέστου καὶ ἄμμου ἐπὶ χρίσαντες!!! τὸν ἐπὶ τῆς παραστάδος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῇ 22 Μαΐου ἀποκαλυφθέντα Αὐτοκράτορα, ὡς καὶ τοὺς πλησίον τοίχους, οὓς προὔτιθέμεθα ἀκριβῶς ὅπως ἐξετάσωμεν¹, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν

¹ «Ν. Ἐφημ.» 24 Μαΐου 1888.

ἡμῶν ἐκ ταξειδίου, ὅπερ τῇ Ὑψηλῇ Διαταγῇ τῆς Α. Μ. τῆς Βασιλείσεως ἀνὰ τὸ Κράτος ἐποιούμεεν, ἀντὶ οὗτοι νὰ ἐρευνήσωσιν, ἢ ν' ἀφίσωσιν ὡς εἶχεν, ἐκάλυψαν διὰ παχέος ἐπιχρίσματος !!! ἐλάχιστον μέρος τῆς εἰκόνης ἐλεύθερον ἀφίσαντες !!!

Τὰ ὠραιότατα κεραμοπλαστικὰ κοσμήματα τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ἀντὶ τεχνητῶς νὰ ἐπιδιορθώσωσι, ταῦτα βαρβάρως ἐπέχρισαν καὶ ἐκάλυψαν !!! Ἐν γένει δέ, αἱ λόγῳ ἐπισκευῶν εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην Μονὴν ἐπελθοῦσαι καταστροφικῇ ἀληθῶς οὔτε λέγονται, οὔτε περιγράφονται !! Διὰ τοῦτο, ἅμα τῇ ἐνάρξει τῶν ἀτυχῶν τούτων ἐπισκευῶν, διεκηρύξαμεν¹ ὅτι, αἱ ἀρξάμεναι ἐπισκευαὶ οὐκ εἰσὶν αἱ δέουσαι ἐπισκευαί· εἰς τὴν διακήρυξιν ὅμως ἡμῶν ταύτην ἐλαχίστη, ἢ μᾶλλον ΟΥΔΕΜΙΑ προσοχὴ ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων ἐδόθη· ὅτε δὲ εἶδομεν συντελουμένης τᾶς πλείστας τῶν ἀνωτέρω καταστροφῶν ἐκ νέου καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀρκοῦσι πλέον αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ Δαφνίου», διεκηρύξαμεν², ὅτι μεγαλειτέρα **γελωτοποιήσεις** εἰς τὸ γηραιὸν τοῦτο τῆς Βυζαντιακῆς τέχνης μνημεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ τῶν διενεργουμένων ἐπισκευῶν· εἰς τὴν ἀφρευκτον δὲ καταστροφὴν τοῦ ναοῦ ἀφορῶντες, δημοσίως τοὺς ἀρμοδίους παρεκαλοῦμεν ὅπως αἱ ἐπισκευαὶ μείνωσιν **ἕως ἐδῶ**· καὶ εἴθε νὰ ἔμενον· ἀλλ' ἀτυχῶς δὲν ἔμειναν, ἀλλὰ ἀτυχῶς καὶ πάλιν δὲν εἰσηκούσθημεν, καὶ οὕτως ἐπῆλθε τὸ ἀπὸ πολυῦ ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων οἰοεὶ ἐπιζητούμενον **μοιραῖον τέλος**.

1889. Καίτοι δὲ οὐπώποτε τὸ **κρήγυον** τῇ ἱερᾷ ταύτῃ Μονῇ ἐπαυσάμεθα λέγοντες, οὐχ ἦττον **μάντις κακῶν**, ὡς μὴ ὤφελε, ἐγινόμεθα· τῇ 10 Ἰανουαρίου, τῇ 6 1/2 π. μ.³ σεισμὸς ἐπελθὼν, καὶ ἐκ τῶν ἀνηλεῶν κτυπημάτων τῶν ἐργατῶν, ἐκ τῶν ἀδεξίων καὶ ἀτέχνων ἐπισκευῶν, τῆς ἀφαιρέσεως τῶν κεράμων τῶν ἀρχαίων υποχρισμάτων κτλ. ὅλως ἐξησθενημένον καὶ διχτεταραγμένον τὸ οἰκοδόμημα εὐρὼν, μεγάλην καταστροφὴν ἐπῆνεγκε τῷ τε ναῷ καὶ τοῖς ψηφοθετήμασι· κατὰ τὸν σεισμὸν τοῦτον εἰς ἀναρίθμητα μέρη διεσπάρη ὁ θόλος!! ὅπερ δὲ μέγιστον, **ΚΑΤΕΠΕΣΕ** μέγα μουσειακὸν τμήμα τοῦ Παντοκράτορος !!! Ἀντὶ πάσης ἄλλης τότε διακηρύ-

¹ «Ν. Ἐφημερίς» 25 Νοεμβρίου 1888.

² «Ν. Ἐφημερίς» 7 Δεκεμβρίου 1888.

³ «Ν. Ἐφημερίς» 11 Ἰανουαρίου 1889.

Di' Augustus im 1844.

Къто' на' оуа' въ 8 Април' въ вода
матраръ' Агавъ, въ оуоуа' въ
Мам' Бавъ' въ оууу' оууу, '
оууууу' въ оуууу' оуууу' оуууу'.

[illegible]

Κις (200) σιγής 22.

I was doing something
 about it.

3 o'clock supper M.A.

3. veddy fragment. 1'

4. B.A.

BA. 4. 11. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 8

ξεως ἐδημοσιεύσαμεν¹ ὅ,τι ποτὲ εἰς ὁμοίαν περίστασιν ὁ Γάζης Προκόπιος ἔγραψεν ἐν τῇ μονωδίᾳ αὐτοῦ, περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας, παθούσης ὑπὸ σεισμοῦ². καὶ ταῦτα ἐνῶ ἐν Βυζαντίῳ τοσαύτη φροντὶς κατεβόλλετο ὑπὲρ τῆς λαμπρᾶς συντηρήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας! Μετὰ δύο ἡμέρας τῇ 12 Ἰανουαρίου, ὥρα 1,30' π. μ. ἕτερος σεισμός περὶ τὰ 3'' διαρκέσας³ νέας ἐν τῇ Μονῇ Δαφνίου ἐπήνεγκε καταστροφάς.

Κατὰ τοὺς σεισμοὺς τούτους, πλὴν τῆς μεγάλης καταστροφῆς τοῦ θόλου, ὁ κυρίως μύαξ ἐσωτερικῶς διερράγχη εἰς πλεῖστα μέρη, ἐξωτερικῶς δὲ ἔτι πλέον ἐχωρίσθη τοῦ λοιποῦ οἰκοδομήματος, τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς Προθέσεως διεσχίσθη, ἡ ἐν τῷ κυρίως Ναῷ μεγάλη δυτικὴ ἐντοίχισις μεταξὺ τῶν δύο ὑπὸ τὸν θόλον παραστάδων ἀπεχωρίσθη καθ' ὁλοκληρίαν τῆς μιᾶς ἰδίως παραστάδος, ἡ ἄψις, ἔνθα τὸ ψηφοθέτημα τοῦ ἁγίου Ἀκινδύνου, ἀπεχωρίσθη τοῦ λοιποῦ οἰκοδομήματος· ὡσαύτως καὶ ἡ ἀπέναντι ἄψις, ἔνθα τὸ ψηφοθέτημα τοῦ ἁγίου Εὐστρατίου· ἅπαντα ἡ ἀριστερὰ παραστάς τοῦ νάρθηκος διερράγχη ὡσαύτως, πολλὰ μέρη τοῦ νάρθηκος καὶ ἰδίᾳ τὸ ἀριστερὸν ἔπαθε σπουδαιοτάτας καὶ ἀνεπνορθώτους ἴσως βλάβας, τὰ ἐπὶ τῆς στέγης κελλία καὶ ἰδίᾳ τὸ δεξιὸν διεσχίσθη καθ' ὁλοκληρίαν, τὸ τύμπανον τοῦ θόλου διερράγχη εἰς πλεῖστα μέρη μέχρι τῆς βάσεως αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄνω μέρος τοῦ κωδωνο-

¹ «Ν. Ἐφημερίς» 13 Ἰανουαρίου 1889.

² «Ἦν,» λέγει, «καὶ συμφορὰ συμφορᾶς καὶ πάθος πάθους, καὶ λύπη λύπης, καὶ οἰμωγὴ οἰμωγῆς, καὶ θρήνος θρήνου μείζων τε καὶ ἀργαλεώτερος. καὶ τὰ μὲν ἄλλα τῶν παθημάτων, ὅσα καὶ βίβλοι καὶ μνημαὶ φέρουσι πόλεων κατασκαφάς, ναῶν ἐρημώσεις, οἰκιῶν ἐρειπώσεις, ἀγαλμάτων συμπτώσεις, μεταναστάσεις, ἀπαγωγάς, αἰχμαλωσίας, ἔγνωμέν τε καὶ οἶδαμεν. Εἶδομέν τε ἃ οὐκ ἂν ἠλπίζαμεν, οὐκ ἂν προσεδοκίσαμεν, οὐκ ἂν εἰς νοῦν ποτε ἀνετυπώσαμεν, καὶ οὐ μείζον οὐκ ἦν κακὸν ἢ ἰδεῖν ἢ ἀκοῦσαι, καὶ οὐ προαποθανεῖν πᾶς ἂν ἠϋξαιτο· τί τοῦτο; τὸν κόσμον ἡμῶν, τὸν οὐρανὸν ἡμῶν, τὸν ἥλιον, τὴν σκέπην, τὴν καταφυγὴν, τὴν ἐλπίδα, τὴν μόνην ψυχαγωγίαν, τὴν μόνην ἀντίληψιν, τὸ ἔρρισμα, τὸ ἰλαστήριον, τὸν περικαλλῆ Ναόν, τὸν ἀσύγκριτον οἶκον, ὃν φκοδόμησεν ἡ Σοφία ἐπὶ τῷ ἑαυτῆς ὀνόματι . . . ὁ διώνυμος ἔπεσε . . . ὦ! τοῦ πάθους! ὦ! τῆς συμφορᾶς! ὦ! τοῦ μεγέθους τῶν κακῶν! ὦ! τῆς Ἰλιάδος! καὶ οὐκ ἂν τὴν γλῶσσαν ἐνδᾶχοι, ὥστε μὴ εἰπεῖν;» Προκόπ. Γάζ. ἐν τῇ Πατρολογ. Migne, τόμ. Γ', 2840.

³ «Ν. Ἐφημερίς» 13 Ἰανουαρίου 1889.

στασίον καὶ ἐν γένει ἡ στέγη τοῦ Ναοῦ ἔπαθε συμφορὰν ὅλως ἀνεπανόρθωτον. Ἐκ δὲ τῶν μουσειακῶν, πλὴν τοῦ πεσόντος μεγάλου τμήματος ἐκ τοῦ δεξιοῦ μέρους τοῦ Παντοκράτορος, κατέπεσον μέρος τῆς Πλατυτέρας, τμήμα τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, μέγα τμήμα τῆς ἐτοιμασίας τοῦ θρόνου ὑπεράνω τῆς ἀγ. Τραπεζῆς, τμήμα τοῦ ἀπαρμιλλοῦ ψηφοθετήματος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τμήμα τῆς Βαϊοφόρου, τμήμα τῆς ἱερᾶς Μεταμορφώσεως, τμήμα τοῦ ἁγίου Εὐγενίου, τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, καὶ πλῆθος ἐτοιμορρόπων ψηφιδῶν καὶ ὑποχειρισμάτων ¹. **ΜΕΤΑ Τὴν ἐπελθοῦσαν φρικαλέαν ταύτην καταστροφὴν** τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἐσχημάτισεν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν κ. κ. Ε. Τσίλλερ, Α. Μπαίρα καὶ Ν. Γαζῆ, ὅπως αὕτη προτείνῃ τίνα τὰ ληφθησόμενα μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ Ναοῦ ², μετεκαλέσατο δὲ ἐξ Ἰταλίας τὸν μουσειογράφον κ. Νοβέλλη ³ πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν ἀθεραπεύτους βλάβας ὑποστάντων ψηφοθετημάτων !!! ⁴ καὶ ὃς ἀνεχώρησεν ἄπρακτος ⁵.

Ταῦτα περὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὸ περὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ περικαλλεστάτου τούτου τῆς χριστιανικῆς τέχνης Βυζαντιανοῦ Ναοῦ.

¹ Ἀτυχῶς μετὰ τὸν σεισμόν, ὡς ἐπληροφορήθημεν, ἐγένετο εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου στρατιωτικὸς περίπατος· τῶν στρατιωτῶν δ' ἕκαστος ἀπεκομίσατο ὅσα αὐν ἤθελε τεμάχια τῶν καταπεσόντων ψηφοθετημάτων· ἕτερα, ὡς καὶ κατὰ τὸν σεισμόν τῆς 15 Αὐγούστου 1886, ἐντὸς σάκκων (!!!) μετηνέχθησαν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, καὶ ἄλλα, ὡς ἄχρηστα, ἐρρίφθησαν ἔξω ἐν ταῖς αὐλαῖς τῆς Μονῆς ! !.

² «Ν. Ἐφημερίς» 4 Φεβρ. 1889. Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ἡμερίδα ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη προὔτεινεν α) ὅπως ἐπιδιορθωθῇ τὸ ἐπικάλυμμα τῆς ταράτσας καὶ ἀποκλεισθῇ ἡ διὰ ταύτης εἰσροὴ τῶν ὑδάτων ἐν τῷ ναῷ, β) ὅπως ἐπιδιωχθῇ ἡ στερέωσις τοῦ μουσαϊκοῦ ἐπὶ τῶν θέλων, δι' ἐγγύσεως γύψου ἐπὶ τῶν ῥηγμῶν αὐτοῦ, ἐκτελουμένης καὶ τῆς ἐργασίας ταύτης μετὰ πολλῆς ὑπομονῆς καὶ τέχνης. Τί ἄλλο δὲ ἡμεῖς πρὸ ἐξ ἡδὴ ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 1883 προὔτεινομεν καὶ ἐλέγομεν;

³ «Ν. Ἐφημερίς» 19 Φεβρουαρίου 1889.

⁴ Ἐκ τῶν Βουλευτῶν συμπαθῇ ἐν τῇ Βουλῇ ὑπὲρ τῶν παθημάτων τῆς Μονῆς Δαφνίου ἤρατο φωνὴν ὁ ἐκ Κεφαλληνίας βουλευτὴς κ. Γ. Τυπάλδος Κοζάκης.

⁵ «Ἀκρόπολις» 13 Ἀπριλίου 1889.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Ὁ Ναός τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων περίοδον. Ὅπως δὲ ἀκριβέστερον τὴν περίοδον ταύτην, καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Ναοῦ κατανοήσωμεν, προτάσσομεν γενικὰ τινα περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν περιόδων τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων.

Τὰ Χριστιανικὰ οἰκοδομήματα διαιροῦνται εἰς τρεῖς μεγάλας ἀρχιτεκτονικὰς περιόδους τῆς ἑξῆς·

Περίοδος Α'.

Κατὰ τὴν πρώτην ἀρχιτεκτονικὴν τῶν Χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων περίοδον, ἐκτεινομένην ἀπὸ τοῦ δ' μέχρι τοῦ στ' αἰῶνος¹, πάντες οἱ Χριστιανικοὶ Ναοὶ ἔφερον τὸν τύπον τῶν Βασιλικῶν, αἵτινες ἦσαν ἐπιμήκη οἰκοδομήματα (Ναοὶ δρομικοί)², διὰ δύο σειρῶν κιόνων εἰς τρία κλίτη, ἢ διὰ τεσσάρων σειρῶν κιόνων, εἰς πέντε κλίτη διαιρούμενοι, ἀπέληγον δὲ εἰς εὐρὺν ἡμικυκλικὸν μύακα, ὡς ἐν τῇ παρεντιθεμένῃ κατόψει τῆς ἐν τῇ Μεγάλῃ Χώρας³, παρὰ τὸ Ἀγρίνιον μεσαιωνικῆς Βασιλικῆς καταφαίνεται·

¹ Τὴν πρὸ τοῦ δ' αἰῶνος ἐποχὴν δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, καθόσον ἡ Ἐκκλησία διωκομένη, ὡς ἐταιρία ἀθέμιτος (collegium illicitum), καὶ κατ' ἀκολουθίαν κρυπτομένη εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν οἰκῶν, εἰς τὰ σκότῃ τῶν κοινοβιῶν ἢ εἰς τὰ βῆθη τῶν σπηλαίων, δὲν ἠδύνατο δημοσίᾳ ὅπως ἔχει ἰδεῖν λατρείας αὐτῆς οἰκοδομήματα.

² Κώδ. περὶ τῶν κτισμ. τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔκδ. 1729, σ. 30.

³ «Ἐβδόμος», 1886.

Ἐκλήθησαν δὲ Βασιλικαί, τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἀπὸ τῆς Ἀθήνησι Βασιλείου Στοᾶς, ἣν ὁ Παυσανίας δεξιᾷ τοῦ Κεραμικοῦ τίθησιν¹, καὶ ἐν ἣ ὁ ἄρχων Βασιλεὺς ἐκαθέζετο τῷ λαῷ ἀπονέμων τὸ δίκαιον.

Ἐκεῖ δέ, ἔνθα τὸ πάλαι ὁ ἄρχων Βασιλεὺς ἐκαθέζετο, ἐτέθη ἡ ἁγία Τράπεζα, καὶ ὑπ' αὐτήν, κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ ὑπόγειον κρύπτην, βραδύτερον δέ, ὡς μέχρι τῆς σήμερον, ὑπὸ τὴν πλάκα τῆς ἁγίας τραπέζης ἐτίθεντο τὰ ἱερὰ τῶν μαρτύρων λείψανα, πρὸς οὓς κυρίως οἱ πρῶτοι Χριστιανικοὶ Ναοὶ ἀφιεροῦντο, ἐφ' ᾧ οὗτοι καὶ ΜΑΡΤΥΡΙΑ (Memoriae martyrum) ἐκαλοῦντο². Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ ἐπὶ τῆς στέγης ἐδέσποζε τὸ ξύλον [Ναοὶ ξυλόστεγοι καὶ ξυλότρουλλοι]³.

¹ «Πρώτη δὲ ἔστιν ἐν δεξιᾷ καλουμένη στοὰ Βασίλειος, ἔνθα καθίζει Βασιλεὺς ἐνιαυσίαν ἄρχων ἀρχὴν καλουμένην βασιλείαν.» Ἀττικ. κεφ. γ'. Κατὰ τὸν τύπον τοῦτον τῆς Βασιλείου Στοᾶς ἰδρύθησαν ἐν Ῥώμῃ τελειότερα τοιαῦτα ἀρχιτεκτονικὰ οἰκοδομήματα φυλάξαντα τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ὄνομα «Basilica» καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων δὲ τοῦ Ἰουστινιανοῦ «Βασίλειος Στοὰ» ἐκαλεῖτο ἐν Βυζαντίῳ τὸ καθίδρυμα, ἔνθα ἐδίκαζον οἱ δικασταί. Νεαρ. 28, κεφ. γ'.

Μεταξὺ τῶν περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης ἀσχολουμένων, μεγάλη ὑπάρχει διαφωνία, ἐὰν αἱ Χριστιανικαὶ αὗται Βασιλικαὶ ἐμορφώθησαν ἐκ τῶν ἐθνικῶν τοῦτων στοῶν, ἢ ἐξ ἄλλων τοιούτων ἀρχαιοτέρων ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἀλλαχοῦ οἰκοδομημάτων· ἰδὲ Lübke. Kunstgesch. Stuttgart. 1879, τόμ. I, σ. 242· καὶ ἐν γένει περὶ τῶν Βασιλικῶν Στοῶν ἰδὲ F. von Quast, Die Basilika der Alten. Berlin. 1845. A. Zestermann, Die antiken u. die christlichen Basiliken. Leipzig. 1847. J. A. Messmer. Über den Ursprung die Entwicklung u. Bedeutung der Basilika in der christlichen Baukunst. Leipzig. 1854. W. Weingärtner. Ursprung u. Entwicklung des christlichen Kirchengebäudes. Leipzig. 1858. O. Mothes. die Basilikenform bei den Christen der ersten Jahrhunderte. Leipzig. 1865. F. Reber. Die Urform der röm. Basilika, in den Mitth. der Centr. Comm. zu Wien, 1869. Guttensohn. u. Knapp. Die Basiliken Roms. Bunsen. Die Basiliken des christlichen Roms.

² Εὐσέβ. ἐν Βίῳ Μεγάλου Κωνσταντίνου, βιβλ. Γ', κεφ. 48. Ἐντεῦθεν καὶ τὸν Ναόν, ὃν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ ὠκοδόμησεν, ὠνόμασε Μαρτύριον τοῦ Σωτῆρος, ὡς τοῦ Σωτῆρος πρώτου καὶ ἀγιωτάτου Μάρτυρος ὑπάρξαντος, Ἀποστολεῖα δὲ καὶ Προφητεῖα ἐκαλοῦντο οἱ Ναοί, οἱ ἀφιερωμένοι πρὸς τιμὴν τῶν Ἀποστόλων ἢ τῶν Προφητῶν. Σωζόμ. Ἐκκλ. Ἱστορ. θ', 10. Siegel, Handbuch der Christlich=Kirchlichen Alterth. τόμ. II, σ. 386.

³ Κωδ. περὶ τῶν κτισμ. τῆς Κωνσταντ. ἐκδ. 1729, σ. 30, 36, 58.

ὁ θόλος ἦν σπάνιος, καὶ κυρίως χρῆσις τούτου ἐγίνετο ἐπὶ τῶν Βαπτιστηρίων¹ καὶ τῶν ἐπιταφίων μνημείων². ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, οὗτος ἦν χθαμαλῶτατος, ἐσωτερικῶς σχηματίζων ἡμισφαίριον, ἐνῶ ἐξωτερικῶς μικρὸν μῶλις τμημα τούτου ἐφαίνετο³.

¹ Lenoir τόμ. II, σ. 102—103, 291.

² A. Springer. Textbuch zu den kunsthist. Bilderbogen, σ. 98.

³ α'. Ἀρχαῖαι Βασιλικαί. Ἐν Ῥώμῃ. Τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου θεμελιωθεῖσα, κατὰ δὲ τὸν ιε' αἰῶνα ἐκ νέου ἀνεγερθεῖσα. Τοῦ ἁγίου Παύλου, ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως (fuori le mura) ἐπὶ Θεοδοσίου καὶ Ὀνωρίου τῷ 386 ἰδρυθεῖσα. Τοῦ ἁγίου Κλήμεντος. Τῆς S. Sabina. S. Maria Maggiore. S. Maria in Cosmedin. S. Giovanni in Laterano. S. Lorenzo. S. Agnese. S. Pietro in Vincoli κτλ.

Ἐν Ῥαβέννῃ. Ἡ τοῦ S. Apollinare in Classe, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος ἰδρυθεῖσα. Τοῦ S. Apollinare nuovo, τὸ πάλαι S. Martinus in coelo aureo.

Ἐν Ἀνατολῇ. Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐγερθεῖσα Βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἡ ὑπὸ τῆς ἁγίας Ἑλένης ἐν Βηθλεὲμ Βασιλικὴ τῆς Θεοτόκου. Αἱ ἐν Ἀφρικῇ Βασιλικαί τοῦ ἐπισκόπου Reparati ἐν Orléansville, τῷ 325 οἰκοδομηθεῖσα, ἡ ἐν Tefaced, ἡ ἐν Deir-Abu-Faneh, καὶ αἱ ἐν τῇ κεντρῷ Συρίᾳ, ἀπὸ τοῦ 6' μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος ἰδρυθεῖσαι Βασιλικαί ἐν Haurân, Aleppo, Ἀντιοχείᾳ, Ἀπαμαίᾳ κτλ. πρὸς Lübke. Kunstgesch. ἔκδ. 1879, τόμ. I, σ. 245—252. Ant. Springer. Leipzig 1881. Textbuch. σ. 93, 96, 100. Bucher. Kunstgesch. σ. 103, 104, 110. Ἀρχαία τοιαύτη Βασιλικὴ ἐν Ἑλλάδι ἐστὶ καὶ ἡ ἐν Χαλκίδι Βασιλικὴ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν Ῥαββινικοῦ ῥυθμοῦ κιονοκράνων αὐτῆς μετὰ τῶν μεγάλων φυλλωμάτων καὶ τοῦ μονογράμματος «Ἰησοῦς Χριστὸς» καταφαίνεται οὐκ ἔστιν ἔργον τῶν Φράγκων, ὡς ἄλλοτε εἶπομεν ἐν τῇ «Ἐβδομάδι» («Ἐβδομάς» 1884, σ. 267, 268), ἀλλὰ, δευτέραις μελέταις πειθόμενοι, τοῦ 5', ἴσως δὲ καὶ τοῦ 6' αἰῶνος, ἦν ὁμοῦς οὐσιωδῶς οἱ Φράγκοι κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ἀνεκαίνισαν. Κατὰ τὸν ῥυθμὸν τοῦτον τῶν ἀρχαίων Βασιλικῶν ἀνηγέρθη καὶ ἡ ἐν Μονάχῳ Βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Βονιφατίου, καὶ Ἀθήνησιν ὁ καθολικὸς ναὸς Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου.

β'. Πρῶτα θολωτὰ Χριστιανικὰ οἰκοδομήματα. Ἐν Ῥώμῃ. Πρὸ τῆς «Porta Pia» ἡ S. Constanza, ἐπιτάφιος ναὸς ἐν ᾧ Κωνσταντίνος ὁ Μέγας κατέθηκε τὸ σῶμα τῆς ἐαυτοῦ θυγατρὸς Κωνσταντίας. Τὸ Βαπτιστήριον τοῦ Λατεράνου S. Stefano rotondo. Ἐν Ῥαβέννῃ. Τὸ ὀκτάπτερον βαπτιστήριον S. Giovanni in fonte, ἰδρυθὲν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς 5' ἐκατ. Ὁ ἐπιτάφιος ναὸς τῆς «Galla Placidia», ἀδελφῆς τοῦ Αὐτοκράτορος Ὀνωρίου, περὶ τὰ 440 ὑπ' αὐτῆς ἐν σχήματι Σταυροῦ ἰδρυθεῖς, νῦν δὲ S. Nazario e Celso. Ὁ S. Vitale (528—547). Ὁ τάφος τοῦ Θεοδορίου, νῦν S. Maria della Rotonda, ἔχων μονόλιθον θόλον

Περίοδος Β'.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ, τῇ κατὰ τινας μὲν ἀπὸ τοῦ στ'—η' αἰῶ-
νος¹, κατ' ἄλλους δὲ ἀπὸ τοῦ ε'—εα' αἰῶνος² ἐκτεινομένη, ὁ θό-
λος, ὅστις ἐν τῇ προηγουμένη περιόδῳ ἦν σπάνιος· ἤδη καθίσταται
τὸ κύριον τῶν χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων γνῶρισμα.

Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ, ἔνεκα τῶν θαμινῶν πυρκαϊῶν, αἱ τέως
ξύλινοι στέγαι ἀντικαθίστανται διὰ πλίνθων, πανταχοῦ δὲ ἐπὶ τῆς
στέγης ἐπικρατεῖ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σύστημα τοῦ θόλου, [Τροῦλ-
λος], ὅτε καὶ αἱ πρῶται γίνονται ἀπόπειραι τῆς ἐξωτερικῆς ἡμι-
σφαιρικῆς ἐξάρσεως τούτου, διὰ χθαμαλῶν καὶ συνεχῶν ἀντηρίδων
ὑποβασταζομένου.

Ἄριστον ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα τῆς περιόδου ταύτης ἐστίν,
ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τοῦ ἁγίου Σεργίου καὶ Βάχχου³,
ὅστις, μικρὸν πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ἰδρυθεὶς⁴, ἐχρησί-
μευσεν ὡς ὑπόδειγμα τοῦ κατὰ τὰ ἔτει 532—537⁵ ἰδρυθέντος
ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, ὅτε μετὰ 563 ἐτῶν συνεχῇ ἀρχιτεκτο-
νικὴν μελέτην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἐν ὑπαι-
θρῳ (sub divo) θόλου τοῦ Πανθέου (26 π.Χ.), πρὸς τιμὴν τοῦ ἐν
Βυζαντίῳ Ἑλληνισμοῦ, (Ἀνθέμιος. Ἰσίδωρος) ἐλύθη τὸ μέγα τοῦτο
ἀρχιτεκτονικὸν ζήτημα, τῆς ἐπὶ τεσσάρων μόνον πενσῶν ἀναπετά-
σεως τοῦ μεγίστου τούτου τῶν Χριστιανικῶν θόλων, 34 μέτρων

34 ποδῶν διαμέτρου. Ἐν Μιλάνῳ. Ὁ S. Lorenzo, ἰδρυθεὶς πιθανῶς περὶ τὰ
τέλη τοῦ δ' αἰῶνος. Ἐν Νεαπόλει. Ὁ ναὸς τῆς S. Maria Nocera de Pa-
gani, καὶ ἐν Esra τῆς Συρίας, ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου (510). Περὶ τῶν
πρώτων τούτων θολωτῶν χριστιανικῶν οἰκοδομημάτων ἰδέ, Lenoir, τόμ.
I. σ. 291, 234, 235. Lübke. Kunstgesch, τόμ. I. σ. 247, 249, 250,
251. A. Springer. Textbuch, σ. 98. Bucher. Katech. der Kunstgeschich-
te. σ. 106. Kraus. Real-Encykl. der Christl. Alterthümer. «Basilika,
Centralbauten».

¹ Pulgher. Les églises Byzant. σ. 6.

² Couchaud Choix d' églises Byzantines, σ. 3.

³ Nŷn «Κιουτζοῦκ ἅγια Σόφια», Πασπάτη. Βυζαντιναὶ Μελέται. 1877 σ.
332· περὶ τοῦ ναοῦ τούτου πρὸς. Palgher, σ. 15, pl. II. καὶ III. Lenoir, τόμ.
I, σ. 291—292, 321, planche 26.

⁴ Προκόπ. βιβλ. I. κεφ. 4, πρὸς. καὶ Pulgher σ. 15. pl. II. III.

⁵ Lübke. Kunstgesch. τόμ. I. σ. 255.